

УДК 821.163.41:726.7(495 Атхос) "10/16"
DOI <https://doi.org/10.18485/bratstvo.2019.23.1>

Рад примљен: 18.09.2019.

Рад прихваћен: 20.10.2019.

Оригиналан научни рад

СВЕТА АТОНСКА ГОРА У СТАРОЈ СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ¹

Света Атонска Гора присутна је у старој српској књижевности непрекидно током читавог њеног петовековног трајања. Најпретежнији и најпотпунији вид бављења Светом Гором присутан је у српским житијима у којима се срећу целовитије представе светогорског простора у сценама којима је описан живот истакнутих личности које су се исказале у богоугодним делима. Најранији сусрет српске књижевности са Светом Гором настао је 1198. године у Симеоновој оснивачкој повељи манастиру Хиландару. У Другој хиландарској повељи Стефана Првовенчаног Света Гора је наликана сасвим по моделу развијеног топоса „горе“, распрострањеног у средњовековној књижевности. Са Светим Савом Света Гора уводи се у српску књижевност и као простор у коме се на непосреднији начин приказује монашки живот. Доментвијан и Теодосије увели су у своја житија широко постављене сцене Савиног коначног раскида са световним животом, који се одиграо у руском манастиру. Од свих светогорских простора Хиландар је најприсутнији у делима српских писаца.

Света Атонска гора присутна је у старој српској књижевности непрекидно током читавог њеног петовековног трајања. Она је постала

¹ Овај рад написан је за учешће на конференцији под називом „Афон и славјански мир“ одржаној у Софији 2014. године, који је требало да буде штампан у оквиру зборника, али то се није догодило до данас.

незаобилазни простор писаца који су описивали живот личности пре свега Срба Светогораца међу којима су били подвижници, ктитори, утемељивачи монашког живота, браниоци манастира, врсни преписивачи и књижевници. Најчешћа заокупљеност Светом Гором приметна је код српских писаца који су и сами били Светогорци, али било је и оних који никада нису крочили на њено тло а понеки од њих ипак су умели да проговоре о њој на најраскошнији начин дочаравајући је и у рајском изгледу. Најпретежнији и најпотпунији вид бављења Светом Гором присутан је у српским житијима у којима се срећу целовитије представе светогорског простора у сценама којима је описан живот истакнутих личности које су се исказале у богоугодним делима. Далеко бројнија спомињања Свете Горе распрострајена су кроз обиље записа писара, граматика, преводилаца и писаца у освртима на свој тренутни рад, често обележен невољама, жељом да се дође до што бољег извода или непрестано усмереним ка стваралачким трагањима и надахнућима.

Најранији сусрет српске књижевности са Светом Гором настао је 1198. године² у Симеоновој оснивачкој повељи манастиру Хиландару. Иако је потписник ове повеље Свети Симеон, у њеном коначном обликовању очигледно је учествовао Свети Сава. Разлози за Симеоново даривање имања и добара Хиландару смештени су у широке духовне основе и прожети су библијским мислима о пролазности земаљског живота и очекивању награде на другом свету за учињена богоугодна дела. Ослањајући се на Христове речи да „ниједан пророк није примљен у отаџбину своју” (Лука 4, 24), Симеон истиче своју жељу да изиђе из свог „познања и деце”³ и изнађе неко место у коме ће примити спасење. У знак захвалности Владици што му је испунио ту жељу, дошао је из свог отаџбине у Свету Гору, у којој је нашао бивши манастир Ваведења свете Владичице Богородице, звани Хиландар, „где не беше остао камен на камену, него разваљен сасвим”⁴. У обнови Хиландара и изградњи посничке ћелије у Кареји 1199. године носећи труд поднео је Сава. Стварањем типика за обе ове монашке заједнице простор Свете Горе омеђен је сасвим јасно како физички, тако и духовно и поистовећен је са већ постојећим начином живота бројних монаха грчког, грузијског, руског и бугарског порекла. Пут достизања божанских врлина учинио је да су генерације Светогораца кроз подвижништво неупоредиво предњачиле својом бројношћу у односу на остале монашке заједнице православног Истока. Савино прописивање

² Ф. Барншић, *Хронолошки проблеми око године Немањине смрти*, Хиландарски зборник, 2, Београд 1971, 48; Свети Сава, *Сабрани списи*, 9-28.

³ *Свети Сава*. Приредио Томислав Јовановић. Антологијска едиција Десет векова српске књижевности. књ. 1. Издавачки центар Матице српске, Нови Сад 2010, 22.

⁴ *Исто*.

начина како да се одвија свакодневни живот у Хиландару и Карејској ћелији засновано је на исконским монашким мерилима са порукама о љубави као највишој врлини којој се непрестано тежи.

Ако се у представи Свете Горе, каква се налази у Симеоновој *Оснивачкој повељи*, непосредно указује на оронуост некадашњег манастира Хиландара, у *Другој хиландарској повељи* Стефана Првовенчаног њено виђење узнето је до рајских предела кроз раскошну алегорију препуну древне симболике. Света Гора је насликана сасвим по моделу разуђеног топоса „горе”, распрострањеног у средњовековној књижевности:⁵

„Овај мишљу беше узнесен и жељаше: као да стоји на високом месту, у пролећно време, у веселом дану, то јест сунчаном, угледа издалека равну ливаду, красну изгледом, лепу створењем, а усред ње стајаше дрво дивно, округласто гранама, густо лишћем, преукрашено цветовима и пуно плода, пријатан мирис испуштајући. А усред дрвета угнездила се беше птица слаткогласна, кротка у седењу, тиха у песмама, весела у цвркутању, јасна у шаптању, једна од мудрих птица, вољено и слатко његово дете, које је некада мени било везом рођења брат, звани Сава монах, који сеђаше у дрвету, то јест на Светој Гори, неућутним гласом, високим грлом, јасним звуком мењајући прелепе и прекрасне гласове и необичне песме певајући. Тај глас уђе у уши прекрасног и дивног господина ми светога Симеона, часнога старца. Њој и остале птице, које на доњим гранама сеђаху, слатком њеном гласу својим гласовима весело помагаху.”⁶

Ова надахнута представа Свете Горе носи естетичка обележја вишевековних настојања да се дочара рај. Између осталог, ова алегорија попут далеког одјека садржи обресе једне сцене из *Житија Варлаама и Јоасафа* у којој је Јоасаф у сну узведен на небо. Светогорски простор у коме се Симеон нашао у Стефановој *Хиландарској повељи* својим обележјима неодољиво подсећа на предочавање раја у Јоасафовом сну:

„А они беху на неком великом пољу украшеном красним и веома мирисним цветовима, где виде дрвета свакојака, различита и красна, са мноштвом неких непознатих и дивних плодова, који беху слатки и привлачни за додир. А лишће тог дрвећа весело шумеше покрећући се радосно неким танким ветром и испуштајући ненасити миомирис. Под таквим дрвећем стајашу престоли од чистог злата и драгог камења и бисера, сјајно начињени, који испуштаху зраке, и постеле златне, застрте

⁵ Д. Гил, *Топос „горе” у српској светогорској књижевности*, Хиландар у осам векова српске књижевности. Међународни научни састанак слависта у Вукове дане, 28, Београд 1999, 131-141.

⁶ *Хрестоматија средњовековне књижевности*, том II. Српска књижевност, Приредио и на савремени српски пренео Томислав Јовановић. Библиотека Српска књижевност. Коло Стара српска књижевност. Књига I, Филолошки факултет, Београд 2012, 32.

различитом прекривком и превазилазећи лепотом објављену светлост. По средини течаху чисте и веома блиставе воде веселећи његов поглед.”⁷

Вишезначност своје алегорије Стефан је разрешио уплићући у њу и значења која су изведена из саме суштине светогорског монаштва, оличеног у слаткогласној птици која представља монаха Саву,⁸ то јест његовог брата по рођењу. Притом је од значаја пишчево бављење чулима којима је Симеон преко пет својстава доживљавао светогорску раскош.⁹ Оваквој сликовитости аренге Стефанове *Хиландарске повеље* није могао да одоли ни Свети Сава састављајући *Житије Светог Симеона*, када је преузео и преобликовао алегорију уносећи је у нови контекст и обогаћујући је новим значењима. Када је споменуо себе као птицу из алегорије, Сава не само да је задржао епитет „слаткогласна”, него је тој птици дометнуо снажан и употпуњен паралелизам, тако да је она још и „пустинољубна грлица”,¹⁰ чиме је читаву семантику израза приближио симболици *Физиолога*. Тиме је Света Гора у још једном наврату оживела у свом рајском значењу и постала надахнуће Светом Сави, који је изнова на уметнички начин пронео кроз векове ту осунчану „ливаду покоја”¹¹, којој су тежили да је досегну и у њој да се настане како највећи подвижници, тако и бројни монаси скромнијих узлета ка небеском.

Сусрет монахâ Саве и Симеона на Светој Гори догодио се у манастиру Ватопеду, у коме је Сава већ провео неколико година преселивши се из руске обитељи. Њихово заједничко странствовање испуњено је непрестаним стремљењем ка божанском и напајањем светогорским сусретањима са другим монасима. Доментијан је њихов живот на Светој Гори исказао надахнуто узвишеним речима: „Јер дивно беше небу и земљи, Богу похвално а људима чудно: обојица Христовом љубавном стрелом устрељени, за љубав Господњу оставише толику висину, дођоше у земљу туђу, од свега земаљског отуђивши се, и све оставивши по заповести Господњој и усрдно му последовавши, и у велику смерност дођоше, као поједини од древних светих отаца, чијем реду бише Богом сатворени као саседници.”¹²

⁷ *Варлаам и Јоасаф*. Приредило и на савремени језик пренео Томислав Јовановић. Библиотека Стара српска књижевност у 24 књиге, књига 22, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд 2005, 182.

⁸ С. Радојчић, *Хиландарска повеља Стефана Првовенчаног и мотив раја у српском минијатурном сликарству*, Хиландарски зборник, 1, Београд 1966, 41-50.

⁹ С. Радојчић, *О чулима и чулности у српској књижевности с краја XII и из XIII века*, Одабрани чланци и студије 1933-1978, Издавачки завод Југославија, Матица српска, Београд – Нови Сад 1982, 211-222.

¹⁰ *Свети Сава*, 89.

¹¹ *Исто*.

¹² Доментијан, *Житије Светог Саве*, Предговор, превод дела и коментари Љиљана Јухас-Георгиевска, Издање на српскословенском Томислав Јовановић, Српска књижевна задруга, Коло

Савин долазак у руски манастир и трајно монашко опредељење учинили су га довољно преданим и одлучним да се препусти светогорском животу. Доментијан и Теодосије увели су у своја житија широко постављене сцене Савиног коначног раскида са световним животом, који се одиграо у руском манастиру. Савин живот на Светој Гори обележен је подвижничким односом према телесној спутаности. Своју решеност да унизи себе и да крајње поједностављено живи попут многих пустињака из хришћанске давнине језгровито је сâм предочио у свом *Житију Светог Симеона*: „И отидох у страну туђу далеко, жирујући са свињама, и њихове хране не насићавах се.”¹³ У таквом настојању показао је сву одлучност ходећи босоног по каменитом светогорском тлу. О тој Савиној опредељености и трпељивости писали су и Доментијан и Теодосије. Тако Доментијан у *Житију Светог Саве* истиче Савино истрајавање у босоногом хођењу док је обилазио сабраћу која су живела усамљенички боравећи по пећинама, литицама и колибама:

„А он, Богом наоружани слуга служаше светима, босим ногама непрестано ходећи по пустињама и по пећинама и по земаљским пукотинама, и посећујући све преподобне и све праведне свете мужеве у пустињама, који трпе Христа ради, и све хранећи и одевајући, све снабдевајући и свако им довољство приносећи, као сунце све горе и брда осветљавајући, и друга многа и преславна дела сатвори у Светој Гори.”¹⁴

Теодосије је такође у свом *Житију Светог Саве* сликао ову појаву упечатљивим контрастом подсећајући на пређашњи Растков живот на двору наспрам светогорског искуства немерљиво другачијег, али души дражег и омиљенијег:

„Увек је ишао бос и стекао тврду кожу да се није бојао повреде од камена. Овако чинећи, био је као неки немилостив и гневан непријатељ својему телу, да су се игуман и сви дивили таквој ревности његовој и доброј промени, да је онај који је одрастао добро и од оних који су добро живели и у свакој срећи тако брзо заволео да усрдно иде суровим путем, што се међу многима ретко налази. А био је младошћу крепак и не много измучен.”¹⁵

Теодосије Савин подвиг ове врсте види потпуно монашки и доводи га у везу са трудом којим се као награда очекује небеска палата на оном

ХСП, књ, 614-615, Београд 2001, 71.

¹³ *Свети Сава*, 88.

¹⁴ Доментијан, *Житије Светога Саве*, 31-33.

¹⁵ Теодосије, *Житија*, Приредио проф. др Димитрије Богдановић. Данашња језичка верзија Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић, Библиотека Стара српска књижевност у 24 књиге, књига пета, свеска прва, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд 1988, 119.

свету: „Ходећи бос, по манастирима и по пустињи раздаваше, зидајући палату, која се не види али верује, цару Оцу, на небесима, где се сада заједно с њим настањује.”¹⁶

Савино излагање босих ногу оштром камењу Теодосије је психолошки продубио тако што је показао да је оно тешко падало Симеону који је очевом нежношћу настојао да га одврати од тога молећи га да се обује: „Смилуј се на мене, чедо, камењем о које удараш своје ноге бијеш срце моје!”¹⁷ Такве речи имале су дубоког одјека у Сави, који је, како не би жалостио оца, пристао да не иде бос и да онда узјаше коња.

Мотив босоног светогорског монаха у лику Светог Саве представља далеко обухватнију појаву која се сретала на сваком кораку где су живели најупорнији подвижници на јужним литицама Атоса. Српски писци су имали на уму тај део монаштва и спомињали су их као узоре који су својим трудом и подвигом били оличење земаљског истрајавања ка небеском. Теодосије је најсликовитије сагледао ове атоске подвижнике у *Житију Светог Саве* исказујући сву љубав и занос који су оставили на њега. То је истовремено у старој српској књижевности редак пример описа природе. Код Теодосија је у овом случају реч о сликању светогорског станишта аскета са обележјима исконске повезаности човека са природом у њеном рајском изгледу:

„Ови, дакле, у високим горама настањени са јеленима, небо као цркву, а Христа у души изображеног гледајући, колибе тесне травом украшене имађаху, у којима трпљаху, шумом дрвећа и птичијим цвркутом поучавани, а уз то од њих и позивани да хвале Бога. Чистим и мирисним ваздухом напајани, безбрижношћу увек увеселјавани, рекао бих, жудњом за Богом уздизани високо са земље, много богатијим од богатих сматрали су се. Једни становаху у раселинама стена и у пећинама земље, и на морској стени као птице савивши гнездо сеђаху, кишом и ветрима шибани, сунцем и врућином паљени, зимом и мразом мрзли, убоги беху и ништи, без икакве удобности и пушења дима, немајући ништа што би крадљивци могли украсти осим потребног власеног рубља, а и овога нису имали довољно за покој тела, већ колико треба за покривање наготе чији стид сазнасмо непослушношћу праоца. Храна је њихова била по могућству, како чија, једни мало хлеба и ретко узимаху, а други плодовима дрвећа и растињем биља дивљега потребу задовољаваху. А пиће њихово бејаше из камена планинскога слатка текућа вода што гаси жеђ. И не бејаху порабоћени многе спавању.”¹⁸

¹⁶ Исто, 121.

¹⁷ Исто, 132.

¹⁸ Исто, 117-118.

Са Светим Савом Света Гора уводи се у српску књижевност и као простор у коме се на непосреднији начин приказује монашки живот. Савино настојање да наративно уобличи Симеонову жељу да дође на Свету Гору обележено је како коришћењем основног значења речи тако и у знатној мери препознатљивом библијском метафориком и симболиком чиме је своје казивање подигао на виши, суштаственији ниво. Симеонова жудња за Светом Гором исказана кроз жељу да пронађе своје „одбегло” и „заблудело јагње”, олично у већ стасалом Светогорцу – сину Сави, како би га узео на раме и принео „Оцу свом и својој жељи”,¹⁹ доведена је јасном алузијом у везу са Авраамовим жртвовањем сина Исака. Тиме је препознатљиво и кључно библијско опште место наново оживело, овог пута изречено на једном од словенских језика, повезујући оца и сина на светогорском подвижничком путу.

Доласком Светог Саве на Свету Гору и његовим тамошњим замонашењем отпочео је препород и успон српског монаштва не само ван српских земаља, него и у већ постојећим српским манастирима. Његово светогорско монашко искуство налазило је поуздане путеве да се распростире ка другим српским монашким срединама, а посебно према манастиру Студеници, и да учвршћује и обогаћује хришћанску веру новом снагом и истрајношћу. На временској удаљености више од пола века од Савиног престављења Теодосије је у *Житију Светог Саве* могао да сагледа сву делотворност коју је Сава остварио према свом народу. Стога његове речи о Савином доласку из Свете Горе у отачаство имају дубину потврђености која је увелико трајала: „Предаваше обичаје народу по апостолском суђењу, и обичајем и законом христоименитих људи отачаство своје украшаваше, у црквама установљаваше по чину сва предања у словословљу и пјенију која у Светој Гори навиче, а сам се као пример свима иноцима показиваше.”²⁰

Од свих светогорских простора Хиландар је најприсутнији у делима српских писаца. Оснивачком хиландарском повељом Светог Симеона Хиландар је добио своје ново трајање и устројство једног од најистакнутијих српских духовних средишта. Већ у најранијим књижевним делима која описују збивања на Светој Гори незаобилазно се бавило обновом Хиландара и оснивањем српског монашког језгра у њему. Доментијан је описао скоро драматичан пут којим је Хиландар постао српски манастир. Он је својим казивањем пратио Саву од одласка у Цариград византијском цару Алексију III Анђелу, који је Симеону и Сави упутио златопечатни сигилиј уз даровани Хиландар да њим располажу. Потом је истакао њихову великодушну жељу да уз све претходне знатне дарове Ватопеду подаре

¹⁹ *Свети Сава*, 88.

²⁰ Теодосије, *Житија*, 172.

и обновљени Хиландар у знак захвалности што су их примили као своје уважене монахе. Пошто је Хиландар дарован ватопедским монасима, Доментијан као да са новом радошћу указује на изненадни подстицај Сави и Симеону да размишљају о засебном манастиру који би окупљао српске монахе на Светој Гори. Та покретачка искра појавила се када је један од Симеонове сабраће изрекао Сави „богомисаони савет”²¹ са свим обележјима божанског знака и провиђења:

„Бог посла тебе у Свету Гору не само да спасеш себе и свога родитеља, јер пророку је речено: „Не упознај ме само ти једини, већ узиди на Сион Гору, као трубу узнеси глас свој, Јерусалиме, јављајући добре гласе, тако да ме сви сазнају.” (Ис. 40,9) Такође и ти не касни, већ саствори манастир у Светој Гори, да буде истинито прибежиште твоме отачаству, да и после вас они који су у земљи твога отачаства, који се нађу да воле Бога и Пречисту Његову Матер и желе истинити живот, дошавши ту да њега нађу и, пошто претрпе до краја, да буду спасени.”²²

Овај судбоносни и далековиди савет Сава је пренео свом оцу. Посаветовавши се са оцем и промисливши шта да чине, као да им је нова идеја расветлила далеко примамљивију могућност, те су се охрабрили да од Ватопеђана измоле неки запустели и порушени манастир како би га обновили да убудуће служи српским монасима. То је унело пометњу код ватопедских монаха и страх да ће изгубити два тако значајна српска монаха који су њиховом манастиру оставили не само велика блага, него тамо и „душе своје приложише”²³. Стога се нису, упркос свему, сложили да им изиђу усусрет. Потом је уследило Савино обраћање светогорском проту да их подржи у намери да им допусти да одаберу неки оронули манастир који би обновили за српско монаштво. То је наишло на сагласност и одобрење старца из светогорске управе. У намери да пронађу жељени манастир Сава и Симеон кренули су у обилазак Свете Горе. Попут древних библијских путника одлучили су да упркос Симеоновој старости и изнемоглости обиђу сву Свету Гору тако што је Сава сместио оца у носилку између два коња, јер није могао ни да јаше коња. По обиласку Свете Горе Симеону се свидео највише манастир Хиландар. Монаси Ватопеда после тога нису могли а да не поклоне Хиландар својој дотадашњој сабраћи Симеону и Сави, којима су у даровници написали: „Ватопед и Хиландар да су један манастир, и свети кир Сава један отац обома.”²⁴

Свети Сава је у свом *Житију Светог Симеона* пропратио најважније догађаје у новом трајању Хиландара. Средишње место посвећено је току

²¹ Доментијан, *Житије Светога Саве*, 85.

²² *Исто*, 87.

²³ *Исто*, 67.

²⁴ *Исто*, 89.

кратког Симеоновог боравка у манастиру, што се суштински свело на његов опроштај са сином Савом. Унутрашњи простор Хиландара постао је оквир за једну од најдирљивијих и најлирскијих сцена у старој српској књижевности у којој је Сава описао растанак са оцем Симеоном. Сликање хиландарске унутрашњости дочарано је посредно, а обликовало ју је пет кључних речи: „земља” (хиландарски под), „рогозина”, „камен”, „раса”, Симеоново „тело”. Наизглед скроман репертоар појединости омогућио је довољно јасну представу хиландарског простора у коме се налазе отац и син. Он је додатно оживљен до јасне уверљивости Симеоновом молбом упућеној сину, у којој се налазе речи којима је Сава вештом сведеношћу постигао пуноћу једне снажне слике:

„Чедо моје, учини љубав, положи на ме расу, која је за погреб мој, и спреми ме потпуно на свети начин, као што ћу и у гробу лежати. И простри рогозину на земљу, и положи ме на њу, и положи камен под главу моју, да ту лежим док ме не посети Господ узети ме одавде.”²⁵

У таквом простору Симеон се обратио сину на давидски начин. Из његових уста допирале су Давидове речи којима је саветовао сина Соломона. Животне поруке и мудрости допрле из библијске давнине свевремено су усађене у тренутак Симеоновог ишчекивања и спознаје смрти. Кроз хиландарски простор дочаран је сусрет земаљског и небеског, библијског и нововременог, пролазног и вечног. У завршну сцену колективног растанка са Симеоном укључени су и светогорски монаси из других манастира подобећи се псаламским речима:

„Окончавши се јутрење и пошто се сабра безбројно црнаца, тада и почеше убичајене песме појати, око преподобног тела, часно, и испунише речено: ‘Они који се боје Господа славе га’. Затим и многи народи дођоше поклонити се њему, и са великом почашћу даривати појање. Певаше прво Грци, потом Иверци, затим Руси, за Русима Бугари, потом, опет ми, његово стадо сакупљено.”²⁶

Исти хиландарски простор и исти тренутак растанка насликао је сажетије и Стефан Првовенчани у свом *Житију Светог Симеона*. За разлику од Светог Саве, који је мотив растанка решавао широм сценом, Стефан је свео догађај на слику уносећи у њу чиниоце чудесног, обгрљеног речима анђелске песме изречене приликом Исусовог рођења: „И наједном би шум, као да се подиже место на коме беху. И, гле, ево песма анђелска невидљиво: ‘Слава Богу у висинама, на земљи мир, међу људима добра воља.’”²⁷

²⁵ *Свети Сава*, 91.

²⁶ *Исто*, 92.

²⁷ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*. Предговор, превод дела и коментари Љиљана Јухас-

Доментијан је свакако познавао и Савино и Стефаново *Житије Светог Симеона*, па је у свом виђењу Симеоновог и Савиног растанка у *Житију Светог Саве* одлучио да варира Стефаново решење додајући му проширења својствена свом литерарном поступку у коме се истичу усложњавање реченице и доплитање основне мисли:

„И пошто их је (Симеон) благословио, изненада би некакав шум са небеса, несхватљив нама што смо у телу, и, усред туге, појави се неизрецива радост код свега сабора светих отаца. И заповешћу пресветог Оца небеског приспе Дух Свети са небеским силама, хвалећи и појући богохвалну песму: ‘Хвалите Господа с небеса, хвалите га међу вишњима Његовим! Хвалите га и сви анђели Његови; хвалите га све силе Његове.’ (Пс. 148, 1-2) А свети преподобни отац отпеваше њима, подобећи се бестелесној природи херувимској, принуђујући братију своју, сабор свети, да славе са њим Оца и Сина и Светога Духа.”²⁸

Као део светогорског простора Хиландар је живо дочаран у сценама његове одбране у нападима разбојника, описаним у *Житију архиепископа Данила* које је написао његов ученик. Упоређујући страдања и пустош Свете Горе са оним сличним које је поднео Јерусалим од римског кесара Тита, писац ниже слике ужаса и наводи да су се међу нападачима налазили „Фрузи, Турци, Јаси, Татари, Моговари и Каталани и остали многоименити народи.”²⁹ Њихова харања Свете Горе описана су јарким сликама у којима се препознају и многи други напади који су се понављали вековима:

„Дошавши тада на Свету Гору, многе свете храмове огњем упалише и све њихово сабрано богатство разграбише и заробљенике одведоше у ропство, а остали њихови остаци скончаваху од најљуће смрти глади. Не беше ко ће их погрести, него се звери и птице небеске храћаху од њихових тела.”³⁰

По типу и сликовитости описа близак овом виђењу Даниловог ученика био би запис инока Исаије, који је на Светој Гори преводио дела Псеудо Дионисија Ареопажита у периоду пре и после Маричке битке 1371. године. Његово одређење времена у коме је започео превод и када га је окончано указује на потпуни контраст: „У добра времена, дакле, почех, када божаствене цркве и Света Гора, рају сличне, цветаху као неки врт

Георгиевска, Издање на српскословенском Томислав Јовановић, Српска књижевна задруга, Коло ХСП, књига 608, Београд 1999, 71.

²⁸ Доментијан, *Житије Светог Саве*, 107-109.

²⁹ Данилови настављачи, Данилов Ученик, други настављачи Даниловог зборника, Приредно проф. др Гордон Мак Данијел, Данашња језичка верзија Лазар Мирковић, Библиотека Стара српска књижевност у 24 књиге, књига седма, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд 1989, 89.

³⁰ Исто.

крај извора свагда напајан, а сврших ту у најгора од свих злих времена, када разгневи Бог хришћане западних крајева.”³¹

Страдања српског народа у крајевима које су заузели Турци исказано је у апокалиптичним сликама, низаним градационо према снази страха:

„Расуше се Измаилћани и полетеше по свој земљи као птице по ваздуху, и неке хришћане мачем поклаше, друге у ропство одведоше, остале смрт прерана пожње, а који смрт избегоше, од глади настрадаше, јер таква глад би по свим крајевима, каква не би од настанка света, а нити потом, Христе милостиви, [може] да буде. А које глад не погуби, њих допуштењем Божијим вуци ноћу и дању нападајући јеђаху.”³²

Честа напаст за атонске манастире представљали су напади гусара и других пљачкаша.³³ Та свевремена појава присутна је као мотив и опште место скоро код свих српских писаца који су се у својим делима дотицали Свете Горе. Већ Свети Сава у *Житију Светог Симеона* спомиње „безбожне ратнике” који су у светогорској области Милеје порушили некадашњи манастир Хиландар. Код других писаца они су називани најчешће „разбојници”, „морски разбојници”, „безбожни гусари”, „проклете крвопије”. Као непредвидива опасност, препуна искушења и узнемиравања светогорског монашког мира, разбојници су сматрани пре свега немилосрдним и суровим противницима Христовог стада који су пустошили манастире и често мучили монахе да одају где се скривају манастирске драгоцености, а неретко су их убијали или одводили у робље и продавали на далеким трговима.

Сусрети монаха са разбојницима ван манастира, на отвореном простору Свете Горе, увек су изазивали страх и доносили стрепњу и неизвесност која је могла да буде са кобним исходом. Истовремено, такви сусрети пружали су понекад писцима могућност да својим јунацима дометну понеку од особина која је настајала у драматичним неприликама. Доментијан је у *Житију Светог Саве* описао неколико Савиних сусрета са разбојницима. Притом је истицао како их се Сава није нити једном уплашио, него је, напротив, настојао да их уразуми или чак наведе на покајање. После толиких сусрета са разбојницима са повољним преокретом Доментијан је био уверен да је то Сави био „дар од Бога, јер много пута разбојници који по мору ходе хватаху га, али му никада пакости не учинише већ, штавише, кроз њега, сами у покајање долажаху”.³⁴

³¹ *Хрестоматија средњовековне књижевности*, том II, 86.

³² *Исто*.

³³ Р. Грујић, *Гусари на Светој Гори и Хиландарски пирг Хрусија од XII до XV века*, Гласник Скопског научног друштва XIV, Скопље 1934 [1935], 1-32.

³⁴ Доментијан, *Житије Светог Саве*, 33.

Помоћ српских владара, великаша и црквених великодостојника светогорским манастирима у великој мери је позната углавном преко бројних повеља. Често су и писци проговарали о томе углавном у својим прозним делима. Време монаховања Светог Симеона и Светог Саве на Светој Гори обележено је бројним даривањима већег броја манастира и представља узор таквог односа према оронулим и запуштеним храмовима и задуженим и осиромашеним братствима.³⁵ Доментијан за Светог Саву каже како је својим доласком на Свету Гору био издашан у даривањима светогорских манастира многим златом које су му родитељи послали: „неоскудно расејаваше имање родитеља својих, а сејаше у Светој Гори и у пренебесним селима”.³⁶

Прва задужбинарска градитељска дела Сава је учинио у Манстиру Ватопеду. Доментијан о томе помно бележи у *Житију Светог Саве*. Најпре је подигао „у Ватопеду на граду, на истоку за великом црквом” цркву Рођења Пресвете Богородице, коју је украсио „сваким потребама”.³⁷ Проводећи у дому Пресвете Богородице Ватопедске више година, пред долазак свога оца, монаха Симеона, сазидао је у ватопедском граду и цркву Светог Златоустог.³⁸ Затим је на главној ватопедској цркви Благовештења дао да се поскида покривка плочама и да се покрије оловом. Ту цркву је даровао „преизобилно свим украсима и свим што је потребно”, чиме је постао други ктитор.³⁹ Најзад је у Ватопеду подигао „у пиргу цркву Преображења Спасова”.⁴⁰

Симеоновим доласком на Свету Гору и у манастир Ватопед даровао је свуда обилато, о чему такође Доментијан саопштава: „И по свим црквама по Светој Гори постави свој помен, који је и до данас. У дом Свете Богородице Ватопедске, своје братство, приложише два кабла сува злата и сребра, безбројна руха, коње и мазге безбројне и стада коња, свим неизмерно испунише дом Свете Богородице.”⁴¹ Већ у дубокој старости и изнемоглости, Симеон је боравећи у Ватопеду исказао жељу да му се сагради ћелија „уз свети олтар Свете Богородице, велике цркве, и прозор у свети олтар, да увек гледа свете молитвенике, који служе у светој цркви”.⁴²

³⁵ М. Живојиновић, *Ктиторска делатност светоза Саве*, Зборник Сава Немањић – Свети Сава, Историја и предање, Међународни научни скуп, децембра 1976, САНУ, Београд 1979, 15-25.

³⁶ Доментијан, *Житије Светоза Саве*, 31.

³⁷ Исто, 41.

³⁸ Исто.

³⁹ Исто, 43.

⁴⁰ Исто.

⁴¹ Исто, 71-73.

⁴² Исто, 73.

Изобилно дарујући манастир Ватопед, Симеон је обновио и цркву Светог Симеона у месту Просфора, која је „запустела од безбожних гусара, и њу од основа обнови и палу уздиже”... „Око свете цркве сатвори град тврд, и велики пирг посред њега сатвори на чување светих мужева који живе у њему и који служе дому светог Симеона.”⁴³ Свети Сава је такође у Ватопеду наставио да дограђује и да подиже оронуло, о чему Доментијан овако казује: „...изванредна дела уздиже у манастиру том, и превисоке палате сазда, једне нарекавши у име оца свога, а друге у своје име, које и до данас стоје у част манастиру томе. И винограде многе насади, и сва места тога манастира обнови. И метохије пусте приложи, испросивши их од цара, и привевши људе од своје земље, настани их у њима.”⁴⁴ Савином заслугом обновљен је и манастир Светих Четрдесет мученика Ксиропотам, запустео од разбојника, „давши много злато, и украсивши свим потребама, и ослика свету цркву”⁴⁵. Не мање вредан је Савин чин откупа манастира Каракала од лавре Светог Атанасија како би се после похаре разбојника изнова осамосталио.⁴⁶

Посебно Савино залагање тицало се подизања Карејске ћелије. О томе је сâм укратко напоменуо у *Карејском типуку*: „...подигох овде у Ораховици место за тиховање, Светог и преподобног оца нашег Саве, за дом двојници или тројници”⁴⁷. Доментијан је проширио ову чињеницу и обогатио је очигледно и сопственим доживљајем места на коме се налази Савина ћелија: „...и нађе место пресветло и изванредно, украшено свим лепотама, по подобију рајском, усред Карије, где живе свети монаси по скитском начину, у сваком ћутању, заједно по два или по три, и то купи од Светогораца и сатвори себи мучалницу и у њој цркву Светог Саве Јерусалимскога, за пребивање двојници или тројници.”⁴⁸ Теодосије је такође удахнуо своје виђење карејског простора у спомињање изградње Савине поснице: „...нађе изванредно место у месту званом Кареја, са добрим водама и плодноним дрвећем украшено, и ово купивши од прота ћелију за ћутање себи подиже, и цркву светог и преподобног оца Саве Јерусалимскога сазида”.⁴⁹

У овом макар и делимичном виђењу српских писаца Свете Горе показује се њихово живо занимање за живот пре свега српског монаштва на Атосу, али су у њиховим делима пропраћена и шира збивања која

⁴³ Исто, 73-75.

⁴⁴ Исто, 75.

⁴⁵ Исто, 127.

⁴⁶ Исто, 125-127.

⁴⁷ Свети Сава, 91.

⁴⁸ Доментијан, *Житије Светог Саве*, 103.

⁴⁹ Теодосије, *Житија*, 146.

припадају укупној светогорској атмосфери почев од краја XII века па све до првих деценија XV столећа. Свакако још динамичнију слику о Светој Гори пружају бројни српски записи у којима се сагледава непосреднија представа о бурним збивањима која су пратила ову монашку заједницу. У њима ипак преовлађују казивања о настанку рукописних књига, трагању за dobrim предлошцима, личној судбини појединаца и о везама српских монаха са сабраћом из других светогорских манастира, као и са духовним средиштима у Цариграду, Солуну, Србији, Русији и Бугарској. Тој теми предстоји посебно истраживање испуњено новим сазнањима.

Томислав Ж. Јовановић*
Филолошки факултет
Универзитета у Београду

Кључне речи: Света Гора, Српска књижевност, почеци стварања

Tomislav Ž. Jovanović

HOLY MOUNT ATHOS IN OLD SERBIAN LITERATURE

Holy Mount Athos was continually present in old Serbian literature during the entire course of its existence lasting five centuries. The most frequent and most complete way of dealing with Holy Mount Athos is to be found in Serbian hagiographies, wherein one encounters detailed presentations of the Holy Mount region in scenes depicting the lives of prominent persons who distinguished themselves by doing deeds that were pleasing to the Lord. The earliest encounter between Serbian literature and Holy Mount Athos occurred in 1198, in Simeon's founding charter of the Chilandar monastery. In Stefan the First-Crowned's „Second Chilandar Charter”, Holy Mount Athos is painted entirely in keeping with the developed topos of „the mount”, quite widespread in mediaeval literature. With St Sava, Holy Mount Athos was introduced in Serbian literature as an area where monastic life was depicted in a more direct manner. Domentian and Theodosius introduced in their hagiographies broadly presented scenes of Sava's final break-up with secular life, which occurred in a Russian monastery. Of all the parts of Holy Mount Athos, Chilandar is the one that is present the most in the works of Serbian writers.

* tomjovan1@gmail.com